

NACIONALIZAM PROTIV SOCIJALIZMA: POLITIKA SEĆANJA NA MAKEDONSKE ŠPANSKE BORCE

APSTRAKT: U radu se analizira nacionalistički narativ o španskim borcima iz Makedonije. Analiza ovog pitanja važna je ne samo sa stanovišta istorijskog pamćenja španskih boraca iz Makedonije već i kao primer metoda koje koriste nacionalisti kada od istorije prave političko *oruđe* za sadašnjost. Nacionalistički narativ pokušava da prikaže španske borce prvenstveno kao makedonske nacionalne delatnike. U radu se analiziraju sredstva koja se za to koriste, kao i karakteristike odgovora koji se suprotstavljaju ovakvoj instrumentalizaciji španskih boraca u nacionalističke svrhe.

KLJUČNE REČI: Španski građanski rat, Severna Makedonija, nacionalizam, politika sećanja, narativ

UVOD

Istorija je, kroz kolektivno pamćenje, prisutna u sadašnjosti i, posebno svojim uticajem na ličnu identifikaciju i na stavove o sopstvenom mestu u svetu i o *drugom*, oblikuje i sadašnjost i budućnost. Ali njeno prisustvo u sadašnjosti (u politici i svakodnevnom životu) nije konstantno i varira od perioda do perioda. Kada je u društvu naglašena etnička identifikacija, svaki talas etnizacije javnog diskursa donosi povećano prisustvo istorije u javnom životu i politici i gotovo neizbežnu *politizaciju istorije* kao prateći momenat *istorizacije politike*. Dominacija (čak i tiranija) prošlosti nad sadašnjošću i budućnošću, kao i instrumentalizacija istorije u političke svrhe, danas su posebno olakšane zbog širenja post-istine kao iracionalne orijentacije. Sa stanovišta post-istine, činjenice su potpuno nevažne ili su ne toliko važne, a važnije ili jedino važno je „hraniti“ sopstveni narativ sadržajima koji ga podržavaju. Na taj način post-istina pruža odličnu klimu za procvat raznih iskrivljenja i spinova istorije.

Poslednjih godina u Severnoj Makedoniji istorija se vratila na velika vrata. Potpisivanje Prespanskog sporazuma 2018. godine, kojim je promenjeno ime države, dovelo je do iritiranja etničkih osećanja velikog broja etničkih Makedonaca. Ubrzo se na ovu iritaciju nadovezala nova, izazvana vetom Bu-

garske na pristupanje Severne Makedonije EU.¹ Spor koji je bio otvoren koncentrisan je na istorijska pitanja, što je dovelo do visokog stepena istorizacije javnog diskursa u Severnoj Makedoniji, odnosno do povećanog fokusa i spina oko istorije. U sukobu različitih čitanja istorije, u bici oko istorije, u ratovima sećanja,² makedonski i bugarski nacionalisti posebno se spore oko toga kome treba da pripadne Goce Delčev, čiju ličnost obe strane svode na njegovu etničku identifikaciju. Ali u odmerivanju snaga između nacionalista i u njihovoj težnji da dominiraju javnim diskursom u svojim zemljama, predmet istorizacije politike i politizacije istorije su i druge ličnosti i istorijske epizode. U Severnoj Makedoniji, to uključuje i makedonske borce koji su se borili na strani Republike u Španskom građanskom ratu. Oni nisu u fokusu interesovanja nacionalista, ali je instrumentalizacija njihovog lika i dela sasvim tipična sa stanovišta metoda spinovanja istorije koje koriste makedonski nacionalisti (i nacionalisti uopšte) u svojoj instrumentalizaciji istorije u političke svrhe. Otuda ona izaziva interesovanje ne samo sa stanovišta istorijskog pamćenja španskih boraca iz Makedonije već i kao primer metoda koje koriste nacionalisti kada istoriju pretvaraju u političko oruđe u sadašnjosti.

NACIONALISTIČKI NARATIV I ISTORIJA

Istoriju čini mnoštvo događaja koji su se desili tokom veoma dugog vremenskog perioda. Svi ti događaji, važni, manje važni i potpuno nevažni, mogu se prikazati samo kroz ogromne tomove za svaki minuli dan. A ti to-movi istorije, uključujući i važno i nevažno, bili bi u velikoj meri beskorisni, čak i kada bi ih bilo moguće proizvesti. Otuda je odvajanje važnog od nevažnog neophodan i ključan proces u pisanju istorije.

Do ove tačke nema ništa sporno. Sporno počinje utvrđivanjem šta je važno a šta nije. Pri utvrđivanju šta će biti izdvojeno kao važno i kako će se to tumačiti, presudnu ulogu igraju naočare kroz koje na to gleda istoričar i bilo ko drugi ko se bavi istorijom. Te naočare, predstavljene vrednosnim i ideološkim stavovima posmatrača, određuju šta će i kako će biti zapamćeno, od-

---

1 O najnovijim događajima u odnosima Severne Makedonije sa Grčkom i Bugarskom u kontekstu njihovih sukoba oko istorijskih narativa videti npr.: Stefan Troebst, "The Resurfacing of the 'Titanic' in the Balkan Bermuda Triangle: Political conflicts over history between Sofia, Skopje and Athens before and after 1989", *Cultures and Politics of Remembrance: Southeast European and Balkan Perspectives*, eds Naum Trajanovski, Petar Todorov, Biljana Volchevska, Ljupcho S. Risteski, (Skopje: forumZFD, 2021), 15–21, datum pristupa 11. 3. 2024, https://www.dwp-balkan.org/kcfinder/upload/files/Publication_20211209_latest.pdf

2 O ratovima sećanja videti npr.: Hrvoje Cvijanović, "On Memory Politics and Memory Wars: A Critical Analysis of the Croatian Dialogue Document", *Croatian Political Science Review* 4/2018, 109–146, datum pristupa 11. 3. 2024, <https://hrcak.srce.hr/file/314754>

nosno šta iz prošlosti i kako će biti prisutno u sadašnjosti. Kao što je lepota u oku posmatrača, istorija je u očima i rukama tumača. Pritom, dolazi do ulepšavanje činjenica, do mitologizacije, heroizacije jednih i demonizacije drugih, reprioretizacije političkih preokupacija istorijskih ličnosti, kontekstualizacije i uokvirivanja njihova dela i reči na način sa kojim se oni ne bi nužno složili. Uokvirivanje, oblik, postaje moćniji od suštine, kako se nešto pamti važnije od onoga što se stvarno dogodilo, a narativ uticajniji od činjenica. Ni najobjektivnije predstavljanje istorije ne može u potpunosti da izbegne subjektivnost, a posebno ne historiografija koja je svedena na голу političku propagandu.

Nacionalizam³ često pokazuje izrazito povećanu sklonost ka tretiranju istorije u odnosu na druge ideologije. Njegovi sledbenici često žive u prošlosti, više su zainteresovani za događaje koji su se desili davno nego za sadašnjost. Naravno, zanimaju ih i sadašnjost i budućnost, ali ih oni vide kroz prizmu prošlosti. Kao veliki promoteri politike okrenute prošlosti,⁴ nastoje da fokusiraju politiku na pitanja koja oni identifikuju kao istorijske nepravde i njima daju najviši politički prioritet. To je u velikoj meri posledica njihove percepcije nacije kao jedinstva prošlih, sadašnjih i budućih generacija, kao istorijski nepromenljivog entiteta, koji je, što je najvažnije, uzdignut do subjekta Istorije. Nacija postaje Hegelov duh koji se kreće kroz Istoriju, a istorijski narativ – hronika njenih iskušenja, uspona i padova. Istorijske događaje i ličnosti koje su nevažne sa stanovišta istorije nacije nacionalistički narativ tretira kao sporedne ili potpuno nebitne događaje iz prošlosti.

Stoga nacionalista posmatra pripadnike nacije, u prošlosti i danas, kroz prizmu njihovog doprinosa naciji, odnosno iz ugla onoga što su govorili i činili o nacionalnom pitanju. Sve ostalo je – manje važno. Čak i doprinos pripadnika nacije u oblasti nauke, kulture i umetnosti ne vrednuje se sa aspekta značaja za nauku, kulturu i umetnost, već sa aspekta doprinosa ve-

3 Pošto nacionalizam ima negativnu konotaciju za skoro sve, među nacionalistima je široko rasprostranjena praksa da se identifikuju kao patriote. S obzirom na to, potrebno je ukazati na razliku između ove dve bliske, ali ne i identične ideologije. Patriotizam je fokusiran na sopstvenu zemlju, na otadžbinu (*patria*), a grupu pripadnosti patriota čine *zemljaci*, oni koji žive u istoj zemlji sa njima. Nacionalizam je, s druge strane, fokusiran na sopstvenu naciju, a grupu pripadnosti nacionalista čine njihovi *sunarodnici*, oni koji imaju istu etničku identifikaciju kao i oni. Ova razlika postaje očigledna u multietničkim zemljama. Na primeru Severne Makedonije, za makedonskog patriotu, Albanci koji zajedno sa njim žive u istoj državi, kao njegovi zemljaci, *deo* su njegove grupe pripadnosti, dok su za makedonskog nacionalistu *van* njegove grupe pripadnosti. U stvari, oni se tretiraju kao neprijatelji, ili barem kao potencijalni neprijatelji.

4 Heino Nyyssönen, *The Presence of the Past in Politics: '1956' after 1956 in Hungary*, (Jyväskylä: University of Jyväskylä, 1999), 219, datum pristupa 28. 8. 2023, https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/48189/SoPhi45_978-951-39-6489-4.pdf

ličanju nacije. Nacionalistima se to čini potpuno prirodnim i samorazumljivim, jer oni svoj nacionalni identitet i nacionalni identitet drugih smatraju dominantnim, čak i jedinim segmentom svog identiteta i identiteta drugih.⁵ Jednostavno, kroz naočare nacionaliste, sve se vidi kroz prizmu nacionalnog. Ne samo u prošlosti, već i u sadašnjosti i budućnosti.

MAKEDONSKI ŠPANSKI BORCI U NACIONALISTIČKOM NARATIVU

Interesovanje za španske borce iz Makedonije, naravno, nije ograničeno na nacionaliste. Tako je, na primer, nedavno objavljen umetnički prilog o učesnicama Španskog građanskog rata iz Jugoslavije.⁶ Ali i nacionalisti očito pokazuju interesovanje za španske borce, čak se prema njima odnose pozitivno. Uprkos tome što je njihovo učešće u ovom ratu nedvosmisleno internacionalistički čin i što su većinu njih činili komunisti ili ljudi bliski komunističkim idejama. Ovaj paradoks – da ljudi sa nacionalističkim stavovima pozitivno vrednuju internacionaliste i komuniste iako istovremeno imaju negativno mišljenje o internacionalizmu i komunizmu – nastaje iz dva razloga. Prvo, reč je o Makedoncima koji su „nešto postigli“, koji su „nešto uradili“, veličajući Makedoniju svojim učešćem u Španskom građanskom ratu. Kao što smo ranije rekli, ovakvu motivaciju za pozitivno vrednovanje istorijskih ličnosti kod nacionalista ne treba potcenjivati, jer im je ona važna. I, drugo, makedonski španski borci živeli su u vreme kada je makedonski narod bio nacionalno obespravljen i kada njegova etnička izdvojenost još nije bila u potpunosti iskristalisana. Stoga se kod makedonskih španskih boraca, u krajnjoj liniji zato što nisu mogli da prenebregnu tu nacionalnu obespravljenost, mogu pronaći reči i dela kroz koje je, uz pomoć različitog akcentovanja, kontekstualizovanja i uokvirivanja, od njih moguće napraviti „borce za slobodu Makedonije“ umesto internacionalista i omraženih komunista.

---

5 Poistovećivanje nacionalnog identiteta sa ukupnim identitetom svake ličnosti ili tvrdnja da je nacionalni identitet najvažniji segment identiteta svake ličnosti ne predstavljaju aksiomske istine, već su to samo teze koje su uzdignute na rang aksioma pod uticajem nacionalizma. Svaka ličnost je bogatstvo identiteta. Ona je ljudsko biće, stanovnik određene države, pripadnik određene etničke grupe, određene klase, stanovnik određenog grada ili sela, ima određeni pol i seksualnu orijentaciju, obavlja određeno zanimanje ili ima određeni hobi, može biti član određene stranke ili prihvata određenu ideologiju itd. Njen nacionalni identitet je deo njenog ukupnog identiteta, ali ne postoji pravilo koje rangira identitete od važnijih do manje važnih, pri čemu bi nacionalni identitet bio najvažniji.

6 Зоран Кардула, „Заборавените хероини“, *Окно*, 31. 10. 2022, датум приступа 28. 8. 2023, <https://okno.mk/node/95032>. - U ovoj galeriji nedostaje Justina Škupi, upravo jedina učesnica Španskog građanskog rata rođena na teritoriji Makedonije i ujedno jedina Albanka. Međutim, ne radi se o njenom namernom izostavljanju, već je to rezultat podele makedonskog društva i nedostatka komunikacije između makedonskog i albanskog dela.

Isticanje nacionalne motivacije makedonskih španskih boraca nije skorašnji fenomen. I u vreme socijalizma, u Jugoslaviji, kao i u drugim socijalističkim zemljama, zbog nedovoljne i neefikasne borbe protiv nacionalizma, širile su se teze na koje je on uticao. Tako spisak španskih boraca iz Makedonije, objavljen 1989. godine, nosi naslov „Makedonci učesnici Španskog građanskog rata“.⁷ Uprkos činjenici da se na ovoj listi nalaze i etnički Makedonci i etnički Albanci rođeni u Makedoniji (Urfi Agoli i Ramiz Varvarica), kao i Rafael Hasan, koji je po nacionalnosti bio Jevrej. Pa ipak, spisak nije naslovljen „Učesnici u Španskom građanskom ratu iz Makedonije“, već „Makedonci učesnici Španskog građanskog rata“. Ovo može izgledati kao mala razlika, ali ona je nesumnjivo važna sa nacionalističke tačke gledišta.⁸

Univerzitetski profesor Vladimir Kartov uokviruje španske borce u istom duhu.⁹ On ih prikazuje kao borce i za socijalnu i nacionalnu slobodu, kao „komuniste ili simpatizere komunizma, ali i prave patriote koji su nasledili borbene tradicije starih Ilindanaca“. Pritom, on je u svom radu znatno više pažnje posvetio onim aktivnostima i izjavama makedonskih španskih boraca kroz koje se isticala „borba makedonskog naroda za nacionalnu afirmaciju“.

Dvostruka motivacija makedonskih španskih boraca, socijalna i nacionalna, za učešće u Španskom građanskom ratu je u principu nesporna i odgovara istorijskim činjenicama. Stoga, ukazivanje na ovu dvostruku motivaciju samo po sebi ne predstavlja nacionalističko uokviravanje. To počinje od tačke u kojoj se posvećenosti nacionalnoj slobodi makedonskih španskih boraca daje *jasan primat* u narativu nad njihovom težnjom ka izgradnji socijalističkog društva. Tako, implicitno, pa i eksplicitno, prvo dobija status bitnog i trajnog, a drugo se degradira na sporednu, pa čak i nevažnu marginaliju. Pored toga, ono što karakteriše nacionalistički narativ kada se govori o borbi komunista protiv nacionalnog obespravljenja jeste implicitno podra-

7 *Во интернационалните бригади на Шпанија*, ур. Перо Коробар, Божо Стефановски, (Скопје: Студентски збор, 1989), 215–220.

8 Uočava se težnja autora spiska da što više povećaju broj „Makedonaca učesnika Španskog građanskog rata“. Na primer, s obzirom na to da je Makedonija 1989. još uvek bila deo Jugoslavije, autori su lako mogli da saznaju da Milan Isakov i Vaso Jankov nisu bili španski borci iz Makedonije, već iz Vojvodine. Ali i njih su uvrstili u spisak, možda samo zato što im prezimena liče na makedonska. Videti: Здравко Савески, Здравко Стојкоски, *No pasaran: 80 години од Шпанската граѓанска војна и револуција*, (Скопје: Левица, 2016), 49–50, датум приступа 28. 8. 2023, [https://rizospastis.memoryoftheworld.org/Zoran%20Savieski/No%20pasaran!%20Uchiestvoto%20na%20bortsitie%20\(78\)/No%20pasaran!%20Uchiestvoto%20na%20bort%20-%20Zoran%20Savieski.pdf](https://rizospastis.memoryoftheworld.org/Zoran%20Savieski/No%20pasaran!%20Uchiestvoto%20na%20bortsitie%20(78)/No%20pasaran!%20Uchiestvoto%20na%20bort%20-%20Zoran%20Savieski.pdf)

9 Владимир Картов, „КПЈ во Македонија и Шпанската граѓанска војна“, *Историја* 1/1986, 109–117, датум приступа 28. 8. 2023, <https://www.zirm.mk/wp-content/uploads/2022/02/IST-1986.1.08.-Kartov-V.-KPJ-vo-Makedonija-i-Shpanskata-gragjanska-vojna.pdf>

zumevanje da to što su oni bili „za Makedoniju“ ima ono isto značenje koje ovoj formulaciji pridaju nacionalisti.

Dobar primer za to je izjava španskog borca Ivana Dojčinova: „U to vreme mi makedonski komunisti u Argentini smo gledali borbu španskog naroda kao borbu za oslobođenje i Makedonije. Sanjali smo o jednoj *socijalističkoj* Makedoniji, *uključenoj kao bratska zemlja u slobodne narode Jugoslavije i balkanskih zemalja*“ (kurziv Z. S.).¹⁰ Dojčinov ovde izričito kaže da su on i drugi makedonski komunisti videli borbu španskog naroda i kao borbu za oslobođenja Makedonije, ali kaže i to da su tu slobodnu Makedoniju videli kao socijalističku zemlju, a pored toga i kao deo šire jugoslovenske ili balkanske zajednice. Ono što nacionalistički narativ izbegava kada priča da se neka istorijska ličnost borila „za Makedoniju“ jeste da otvori pitanje: za kakvu se Makedoniju borila ta istorijska ličnost? Za Makedoniju u kojoj je, na primer, nebitno što makedonski kapitalista eksploatiše makedonske radnike i koja je „slobodna“ samo ako njome vladaju Makedonci (pa čak i neki diktator makedonske nacionalnosti)? Ili za Makedoniju koja može biti slobodna samo ako je socijalistička i koja može biti slobodna a da pri tom bude deo šire federacije? Takva pitanja su potisnuta u nacionalističkom narativu. Taj narativ više teži da pod floskulom borbe „za Makedoniju“ *prošvercuje* sopstveno razumevanje ove borbe.

Posle restauracije kapitalizma i državnog „osamostaljivanja“¹¹ Makedonije, nacionalistički narativ u vezi sa španskim borcima oslonio se na teze koje su postojale i u socijalističkoj Makedoniji i iskoračao je još dalje. Suptilne intervencije u narativu su nastavljene, ali se počelo posezati i za eksplicitnim modeliranjem istorijske ličnosti u skladu sa sopstvenim političkim opredeljenjima.

Suptilne intervencije su najefikasnije kada se primenjuju na najopštiji opis španskih boraca. Tako, pored epiteta „makedonske legende“¹² i „make-

---

10 *Isto*, 112–113.

11 Nadovezujući se na prethodno rečeno, s obzirom na preokupaciju nacionalista uspostavljanjem države na „etničkoj teritoriji“ svog naroda, iznenađujuće je da oni nisu svesni razlike između formalne i faktičke suverenosti države, između formalne i faktičke „nacionalne slobode“. Relativno je lako napisati u ustavu da je država nezavisna i suverena. Ali ta formalna suverenost, o čemu svedoče mnoge male, pa i srednje države, nije garancija da suverenost neće biti narušena (i više od toga) od velikih sila u globalnom sistemu.

12 Nacionalistički onlajn medij *Makedonska nacija* u svoj serijal „Makedonske legende“, u kome predstavlja biografije boraca „za Makedoniju“, uvrstio je nekoliko tekstova o makedonskim španskim borcima: Trajku Miškovskom, Spasu Bandžovu, Trifunu Buzevu, Živku Angeluševu, Gačvu Hadži Panzovu, Aleksi Demnjevskom-Baumanu i Ivanu Dojčinovu. Videti, na primer: „Живко Ангелушев“, 24. 3. 2021, датум приступа 28. 8. 2023, <https://www.mn.mk/makedonski-legendi/19503>.

donski heroji”¹³ (pri čemu je najvažnije to da su makedonski!), kroz njihovo redefinisanje kao „makedonski delatnici”¹⁴ i „makedonski revolucionari”¹⁵, umesto njihovog ranijeg definisanja kao „makedonski komunisti”, vrši se intervencija u glavnom fokusu njihove delatnosti. Posebno je lukavo njihovo preimenovanje od „makedonskih komunista” u „makedonske revolucionare”. Komunisti su, zbog težnje da kapitalizam zamene socijalizmom, i revolucionari, tako da tu na prvi pogled nema ništa problematično. Međutim, u makedonskoj historiografiji i politici izraz „makedonski revolucionar” ima značnije delatnika za nacionalnu stvar. I obično se koristi za nacionalne delatnike iz perioda kada je Makedonija bila pod otomanskom vlašću i iz perioda između dva svetska rata. Upotreba ovog izraza je prilično široka i obuhvata čak i one nacionalne delatnike koji se uopšte nisu bavili oružanim aktivnostima, pa čak i one koji su imali konzervativnije, pa i desničarske poglede. Tako, na primer, prikazuje se kao revolucionar i Hristo Tatarčev, jedan od osnivača Makedonske revolucionarne organizacije, koji je u međuratnom periodu, između ostalog, pisao hvalospевe Hitleru i Musoliniju.¹⁶ Oslanjajući se na ovakvo značenje izraza „makedonski revolucionar”, kada nacionalistički narativ bira da identifikuje španske borce (i komuniste uopšte) kao „makedonske revolucionare”, onda on usmerava misao u pravcu da se pre svega radi o borcima za makedonsku nacionalnu stvar. Možda su to bili komunisti, ali kod njih je najvažnije da su se borili „za Makedoniju”, da su bili „makedonski revolucionari”.¹⁷ Na ovakav način nacionalistički narativ rešava i problem kako slaviti komuniste a pritom zadržati mržnju prema komunizmu i „komunjarama”.

13 *Republika* završava članak posvećen Ganču Hadži Panzovu sledećim rečima, napisanim velikim slovima: „Večna slava velikom makedonskom heroju”. Videti: „Следен и прогонуван во Македонија, загинал во одбраната на Мадрид – 122 години од раѓањето на Ганчо Хаџи-Панзов”, *Република*, 28. 8. 2022, датум приступа 13. 7. 2023, <https://republika.mk/vesti/makedonija/sleden-i-progonuvan-vo-makedonija-zaginal-vo-odbranata-na-madrid-122-godini-od-ragjanjeto-na-gancho-hadzi-panzov/>

14 Свето Тоевски, „Трајко Мишковски, македонски деец: Ние, Македонците имаме славна историја и не се плашине од жртвите, ни даваат сила за борба и победа!”, *Експрес*, 5. 3. 2023, датум приступа 28. 8. 2023, <https://www.expres.mk/trajko-mishkovski-makedonski-deec-nie-makedoncite-imame-slavna-istorija-i-ne-se-plashime-od-zhrtvite-ni-davaat-sila-za-borba-i-pobeda/>

15 На primer: Виктор Габер, *Од објект до субјект: Македонија во меѓународните односи*, (Скопје: Фондација „Фридрих Еберт“, Канцеларија во Македонија, 2017), 150, датум приступа 28. 8. 2023, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/skopje/14053.pdf#page=152>

16 Videti njegove članke „Хитлер и Мусолини в световната политика”, „Хитлер и възходът на Германия” и „Фашизмът и неговото влияние” и: Христо Татарчев, *Македонския въпрос, България, Балканите и Общността на Народите*, (София: Унив. Изд. „Св. Климент Охридски”, 1996), датум приступа 28. 8. 2023, <http://macedonia.krogain.com/ht/index.html>

17 Nazivajući ga „makedonskim revolucionarom”, *Makedonska nacija* je našla za shodno da članak o Spasu Bandovu, članu Komunističke partije Francuske, ilustruje fotografijom

Da se nacionalistički narativ ne ograničava samo na ovakve suptilne intervencije i da se upušta u „slobodnije“ modeliranje istorijske ličnosti prema sopstvenim političkim opredeljenjima, pokazuje članak novinara Svete Toevskog posvećen španskom borcu Trajku Miškovskom.¹⁸ Već njegov naslov nagoveštava nacionalistički narativ. On glasi: „Trajko Miškovski, makedonski delatnik: Mi Makedonci imamo slavnu istoriju i ne plašimo se žrtava, one nam daju snagu za borbu i pobjedu!“ A fotografija ispod naslova već jasno obznanauje nacionalistički narativ. Ona je dvodelna i sastoji se od isečka sa fotografije Miškovskog iz perioda Španskog građanskog rata spojenog sa fotografijom protivladinih protesta 2022. godine, koji su se odvijali u kontekstu istorijskog spora sa Bugarskom. U tekstu članka Toevski pravi još jedno povezivanje između prošlosti i sadašnjosti. Citirajući pismo Miškovskog Makedoncima u SAD-u i Kanadi,¹⁹ on navodi da ono „danas ima značaj i kao svojevrsna poslanica svim današnjim Makedoncima“. Pritom vrši selektivno čitanje („cherry picking“) pisma i citira samo one delove koji mu omogućavaju da Miškovskog predstavi kao „makedonskog revolucionara, delatnika makedonske nacionalne stvari“. Tako su iz pisma izvučena dva citata, od kojih ćemo jedan ovde navesti: „Mi Makedonci imamo svoju slavnu istoriju, Ilindenski ustanak 1903. godine i prvu Kruševsku republiku, kada je makedonski radni narod ustao protiv turskog carstva za svoje oslobođenje. Ne plašimo se žrtava, žrtve naše braće nam daju snagu za borbu i pobjedu. Znamo da onaj ko padne na slobodu, taj nikada ne umire i nikada se ne oplakuje“.²⁰

Naravno, ova slika makedonskog revolucionara i delatnika makedonske nacionalne stvari koju Toevski gradi od Miškovskog ne može se tako jednostavno stvoriti ako se zna da se u istom pismu Miškovski obraća „klasno svesnim Makedoncima“, da govori o Georgi Dimitrovu i Đuri Đakoviću kao o „našim slavnim junacima i učiteljima“, da njegovo pismo sadrži „čudne“ re-

---

revolvera i bodeža, postavljenih na Bibliju, tipičnim simbolima makedonske nacionalno-oslobodilačke organizacije VMORO/VMRO. „Науме Спасев Банџо“, *Македонска Наџија*, 23. 11. 2016, датум приступа 28. 8. 2023, <https://www.mn.mk/makedonski-legendi/12593>

18 Toevski, „Trajko Miškovski“.

19 Trajko Miškovski, „Од Мадридскиот фронт. На Македонците во Америка и Канада“, Marxists Internet Archive, мај 2010, датум приступа 28. 8. 2023, <https://www.marxists.org/makedonski/istorija/spanija/miskovski.htm>

20 Ostaje nejasno zašto je Toevski iz ovih navoda izostavio deo da je makedonski radni narod „motikom i čekićem“ ustao protiv turskog ropstva. Možda je u tome video nepotrebno naglašeni komunistički narativ. Takođe, možda iz neznanja, možda iz nacionalističkih pobuda, Toevski ne pominje da rečima „onaj ko padne za slobodu, taj nikada ne umire“, Miškovski citira bugarskog revolucionara i anarhistu Hrista Boteva. Očigledno izlišna i neželjena informacija – sa nacionalističke tačke gledišta. Videti: Hristo Botev, „Hadži Dimitar“, *Avlija*, датум приступа 28. 8. 2023, <https://www.avlija.me/prevodi/hristo-botev-hadzi-dimitar-s-bugarskog-preveo-sande-dodevski>

čenice tipa „nema ništa što radnici ne bi mogli da osvoje“ i da makedonskim radnicima u SAD-u i Kanadi poručuje sledeće: „Trebalo je uložiti sve snage u borbu protiv rata i fašizma za hleb i slobodu, mir i napredak za sreću radnog naroda, za potpunu ravnopravnost naroda Jugoslavije i za njihovu slobodu.“ Jer ako se navode ovakvi citati, onda se može izgraditi slika Miškovskog kao okorelog i zaslepljenog komunista, propagatora Jugoslavije. A Toevskom, očigledno, to nije bila namera. Niti je imao nameru da u ovim rečima Miškovskog vidi „svojevrstu poslanicu svim današnjim Makedoncima“.

Oslobođen inhibicija sa kojima se suočivao, na primer, Kartov tokom socijalizma, Toevski ne prikazuje makedonske španske borce kao borce i za socijalnu i za nacionalnu slobodu, implicitno naglašavajući ovu drugu. Toevski izričito navodi: „Makedonski dobrovoljci su poistovećivali Španski građanski rat sa makedonskom borbom za slobodu.“ Ovde nema indicija da su se makedonski dobrovoljci „takođe“ ili „između ostalog“ kroz borbu u Španiji borili za slobodu Makedonije. Borba za socijalizam, pa čak i odbrana republike u Španiji i suprotstavljanje fašizmu – potpuno su odsutni u narativu Toevskog. Niti se, kada su u pitanju motivi za učešće u Španskom građanskom ratu, Toevski usuđuje da kaže da Miškovski u „svojevrstnoj poslanici svim današnjim Makedoncima“ piše da su on, njegovi zemljaci (pazite: zemljaci, a ne sunarodnici) i hiljade drugih antifašista iz svih zemalja sveta u Španiji branili „ideale, temelje i želje radnog naroda“.

Završavajući slobodno oblikovanje svog istorijskog junaka izvan stega istorijskih činjenica (ili postavljajući junaka u Prokrustovu postelju svojih političkih opredeljenja), Toevski kaže da je Miškovski bio proganjan posle 1945. godine zbog svoje „aktivnosti kao nacionalnog delatnika za makedonsku stvar“ i da „u progonu nakon usvajanja Rezolucije Informbiroa Miškovski deli sudbinu velikog broja Makedonaca, koji su se borili za ujedinjenu i nezavisnu Makedoniju“. Ovde nailazimo na još jedan snažan imperativ nacionalističkog narativa: da se celokupna represija nad Makedoncima tokom Informbiroa svede na težnju za „ujedinjenom i nezavisnom Makedonijom“. Prema ovom narativu, nije moglo biti druge motivacije za ovu represiju ili je, u najmanju ruku, bilo koji drugi razlog bio samo izgovor za pravi motiv, a to nisu bila veća prava za makedonski narod u okviru Jugoslavije, već ni više ni manje – „ujedinjena i nezavisna Makedonija“. Naravno, nesputan stegama istorijskih činjenica, Toevski nije našao za shodno da ponudi dokaz da se Miškovski zalagao za „ujedinjenu i nezavisnu Makedoniju“ i da je to bio razlog zašto je završio na Golom otoku. Nije se potrudio ni da ponudi objašnjenje zašto njegov junak, „makedonski revolucionar i delatnik makedonske nacionalne stvari“ u svojoj „svojevrstnoj poslanici svim današnjim Makedoncima“ poziva na „potpunu ravnopravnost naroda Jugoslavije i njihovu slobodu“. U

eri post-istine, za njegove čitaoce to bi bilo čak i nepotrebno odugovlačenje članka, preterana preokupacija činjenicama u kontekstu u kojem su one jednostavno nevažne ili nisu toliko važne, a važnije ili jedino važno je „hraniti“ sopstveni narativ sadržajima koji ga podržavaju.

ODBRANA SEĆANJA NA ŠPANSKE BORCE

Ovakvoj instrumentalizaciji španskih boraca, koja je zasnovana na spinovanju njihovih reči i aktivnosti, svaki istoričar ima profesionalnu odgovornost da se suprotstavi, a svako kome su bliski stavovi i težnje španskih boraca ima ideološku odgovornost da to učini. Ali kako to učiniti da bi imalo najveći efekat?

Prvi nivo borbe protiv uokvirivanja španskih boraca u nacionalistički narativ podrazumeva ukazivanje na istorijske činjenice koje se suprotstavljaju pričama da je najvažniji motiv makedonskih španskih boraca, za njihovo učešće u Španskom građanskom ratu i uopšte, bio nacionalni motiv i to često prikazan u njegovoj maksimalističkoj varijanti, kao borba za ujedinjenu i nezavisnu Makedoniju. Svaka od ovih eksplicitnih ili implicitnih teza nacionalističkog narativa o makedonskim španskim borcima može biti problematizovana.

Nesumnjivo je postojanje nacionalne motivacije kod makedonskih španskih boraca (i uopšte kod makedonskih komunista tog perioda). Barem kod određenog broja njih. Ali ta motivacija nije bila niti jedinstvena niti je bila glavna, niti je imala karakteristike koje su joj pripisivali nacionalisti. Tako je, iz činjenice da su makedonski španski borci pozitivno vrednovali rešavanje nacionalnog pitanja u Španskoj republici, jednostavno nemoguće izvući zaključak da su oni bili istog mišljenja kao i nacionalisti po pitanju kako treba rešiti nacionalno pitanje, odnosno da su bili za „ujedinjenu i nezavisnu Makedoniju“. Vratimo se Miškovskom. Ovaj „makedonski revolucionar, delatnik makedonske nacionalne stvari“ (prema Toevskom), u pismu koje je poslao makedonskom komunisti i pesniku Kostu Racinu, piše: „Mi Makedonci-antifasisti i borci u redovima republikanske vojske, svesni smo da se ovde sve vreme borimo za oslobođenje makedonskog naroda i za svoje nacionalno pravo, kao što su ga izvojevale i oslobodile se u Španiji nacionalne manjine Katalonci i Baski.“²¹ Kada se uzme u obzir da su Katalonci i Baski u Španskoj republici dobili autonomna prava, a ne „sopstvenu“ državu, iz stava Miškovskog da vidi oslobođenje makedonskog naroda na isti način na koji „su se oslobodile u Španiji nacionalne manjine Katalonci i Baski“, ne može se izvući zaključak

---

21 Citirano prema: Тоевски, „Трајко Мишковски“.

da je on oslobođenje makedonskog naroda video kroz formiranje posebne države. Pozitivna ocena davanja autonomnih prava Kataloncima i Baskima zapravo je pokazatelj opredeljenja za federalističko rešenje nacionalnog pitanja. Štaviše, Miškovski i ostali makedonski španski borci, s obzirom na to da su većinom bili komunisti, ugledali su se na Sovjetski Savez, gde je i nacionalno pitanje rešavano putem federalizma i davanjem autonomije. U istom tonu, podsećamo, bila je i citirana izjava Dojčinova: „U to vreme mi makedonski komunisti u Argentini smo gledali borbu španskog naroda kao borbu za oslobođenja i Makedonije. Sanjali smo o jednoj *socijalističkoj* Makedoniji, *uključenoj kao bratska zemlja u slobodne narode Jugoslavije i balkanskih zemalja*.“

Iz izjava i Miškovskog i Dojčinova vidi se da su oni borbu razumevali „i“ kao borbu za oslobođenje makedonskog naroda, odnosno Makedonije. To „i“ je lako prevideti, ali je izuzetno važno u kontekstu pitanja o kome diskutujemo. Ono jasno stavlja do znanja da nacionalna motivacija makedonskih španskih boraca nije bila njihov jedini motiv za učešće u Španskom građanskom ratu. A nije bila ni glavna. Ne može se smatrati da je nacionalna motivacija imala veću, pa čak ni istu težinu kao socijalna motivacija zbog sledećih zdravorazumskih argumenata. Ako pretpostavimo da je njihova glavna motivacija bila nacionalna, posebno u maksimalističkoj varijanti borbe za „ujedinjenu i nezavisnu Makedoniju“, onda je potpuno nelogično njihovo prisustvo u Španiji. Kroz borbu u Španiji mogli su se nadati samo veoma zaobilaznom putu za osvajanje nacionalnih prava za svoj narod. Prvo je trebalo odbraniti Republiku i pobediti međunarodni fašizam. Tek nakon što bi se to ostvarilo, trebalo bi izvesti revoluciju u sopstvenoj zemlji, pa bi tek tada na dnevni red došlo rešavanje nacionalnog pitanja. Osim toga, trebalo bi voditi borbu sa novom revolucionarnom vlašću, ako pretpostavimo da bi cilj bio državno otcepljenje Makedonije. Pošto španske borce smatramo ljudima obdarenim zdravim razumom, sasvim razumno možemo pretpostaviti da bi oni, ukoliko im je rešavanje nacionalnog pitanja bilo jedini ili samo glavni motiv, izabrali daleko jednostavniji način borbe „za Makedoniju“ nego odlazak, sa mnogo peripetija, u Španiji.

Stoga, nasuprot pretenzijama i spinovima nacionalističkog narativa, treba istaći i argumentovati sledeće: prvo, da je odlazak u Španiju makedonskih španskih boraca (i španskih boraca uopšte) prvenstveno bio motivisan *ideološkim razlozima*. Nacionalni razlozi su kod nekih od njih bez sumnje bili prisutni, ali oni nisu bili ni jedini ni glavni, niti se može tvrditi da su bili prisutni kod svih.

Drugo, da se ideološko opredeljenje španskih boraca ne može tretirati kao neka vrsta sekundarne informacije iz njihove biografije. Oni jednostavno ne bi otišli u Španiju da nisu bili snažno opredeljeni kao antifašisti,

komunisti, demokrati. I to snažno ideološko opredeljenje mora da nađe svoje istaknuto mesto u njihovim biografijama.

Treće, da se ličnost španskih boraca (u stvari, baš kao i ličnost svih ljudi!) ne može svesti na njihovu etničku pripadnost. Kod njih nije ni jedino važno ni najvažnije to da su bili Makedonci, Srbi, Francuzi i dr. koji su „nešto uradili“.

Ovde dolazimo do drugog nivoa borbe protiv instrumentalizacije i zloupotrebe španskih boraca: borbe protiv samog nacionalizma. Čak i najuspešnija argumentacija koja ostaje samo na prvom nivou biće nedovoljna, jer bez suočavanja sa problemom nacionalizma, on će uvek isplivati na površinu. Svaka ideološka orijentacija, uključujući nacionalizam, utiče na percepciju i proces zaključivanja svojih pristalica. Sledstveno, nacionalisti će težiti da svakoga vide kroz prizmu njegove etničke pripadnosti i da smatraju važnim, u prošlosti i sadašnjosti, ono što je bitno sa nacionalnog aspekta. I stoga, čak i kada se iznese najuspešnija argumentacija, i kreatori sadržaja i njihovi potrošači koji su pod uticajem nacionalizma će težiti da je ignorišu i da nude/tráže sadržaje koji podržavaju nacionalistički pogled na svet.

Mnogo je pisano protiv nacionalizma, ali često nedovoljno dobro. Kako na prostoru Balkana, tako i na globalnom nivou. S obzirom na obim proizvedene literature, začuđuje mešanje pojmova „nacionalizam“ i „patriotizam“, ne samo među običnim ljudima već i među „ekspertima“. Prelako se sopstveni nacionalizam skriva iza smokvinog lista patriotizma, iako se taj isti „patriotizam“ kod drugoga bez problema prepoznaje kao nacionalizam. Nadalje, sam pojam „narod“ se često shvata kao etnička kategorija, kao „etnos“, a ređe kao „demos“, pa se tako shvaćeni narod razume kao jedina zajednica kojoj se pripada i kao jedina legitimna zajednica koja, bar donekle, može parirati individualizmu kao svetonazoru, a koji je danas tako snažno prisutan pod uticajem kapitalizma. I konačno, nedovoljno je tretirano pitanje od koje tačke počinje nacionalizam (ne ekstremni, već umereni) i da li, možda, protonacionalistički svetonazor već počinje tretiranjem sopstvenog etničkog identiteta, aksiomatski, kao glavnog, pa čak i jedinog segmenta ličnog identiteta. Očekivalo bi se, s obzirom na obim literature o nacionalizmu, da sva ova pitanja budu odavno apsolvirana, ali nisu. Stoga sterilnost antinacionalističke teorije omogućava da se nacionalizam proizvodi i reprodukuje gotovo nesmetano u teoriji i praksi, skriven iza smokvinog lista patriotizma, ali i otvoreno.

U kontekstu španskih boraca i njihovog jasno materijalizovanog internacionalističkog čina, borba protiv nacionalizma ne samo da omogućava da sećanje na njih ostane dostojno, a ne iskrivljeno, nego čini mnogo više od toga. Ona čini njihove pošтоваоce dostojnim njih. Jer najbolji način da se očuva sećanje na španske borce, da im se oda poštovanje, jeste nastavak borbe

protiv nacionalizma i njegovog izdanka – fašizma, a za (suštinsku) demokraciju i socijalizam.

REZIME

Nacionalistički narativ teži da uzdigne naciju do subjekta istorije a njene pripadnike, u prošlosti i danas, gleda kroz dioptriju njihovog doprinosa naciji. U tom smislu je u Severnoj Makedoniji intoniran i narativ o makedonskim španskim borcima. Iako je paradoksalno pozitivno vrednovati internacionaliste i komuniste a istovremeno gajiti negativno mišljenje o internacionalizmu i komunizmu, ova prepreka se prevazilazi isticanjem nacionalne motivacije španskih boraca i njihovim predstavljanjem kao makedonskih nacionalnih delatnika. Postojanje nacionalne motivacije kod makedonskih španskih boraca je nesporno, barem kod izvesnog broja njih. Ali, ova motivacija nije bila ni jedinstvena ni glavna, niti je imala karakteristike koje joj pripisuju nacionalisti. U borbi za odbranu sećanja na španske borce od nacionalističkih pretenzija, treba istaći: da je odlazak u Španiju makedonskih boraca bio prvenstveno motivisan ideološkim razlozima; da se njihovo ideološko opredeljenje ne može tretirati kao sekundarna informacija iz njihove biografije; da se ličnost španskog borca ne može svesti na njegovu etničku pripadnost. Pošto će i kreatori sadržaja i njihovi potrošači koji su pod uticajem nacionalizma težiti da ignorišu čak i najuspešnije argumentaciju u odbrani španskih boraca i nastaviti da nude/traže sadržaje koji će podržati nacionalistički pogled na svet, neophodno je boriti se i protiv samog nacionalizma. Ta borba ne samo da omogućava da sećanje na španske borce ostane dostojno već ona čini njihove poštovaoce dostojnim njih.

LITERATURE

- *Cultures and Politics of Remembrance: Southeast European and Balkan Perspectives*, eds Naum Trajanovski, Petar Todorov, Biljana Volchevska, Ljupcho S. Risteski. Skopje: forumZFD, 2021. Datum pristupa 11. 3. 2024. https://www.dwp-balkan.org/kcfinder/upload/files/Publication_20211209_latest.pdf
- Cvijanović, Hrvoje. "On Memory Politics and Memory Wars: A Critical Analysis of the Croatian Dialogue Document". *Croatian Political Science Review* 4/2018, 109–146. Datum pristupa 11. 3. 2024. <https://hrcak.srce.hr/file/314754>
- Gaber, Viktor. *Od objekt do subjekt: Makedonija vo megunarodnite odnosi*. Skopje: Fondacija „Fridrih Ebert“, Kancelarija vo Makedonija, 2017. Datum pristupa 28. 8. 2023. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/skopje/14053.pdf> (Cyrillic)
- Kardula, Zoran. „Zaboravenite heroini“. *Okno*, 31. 10. 2022. Datum pristupa 28. 8. 2023. <https://okno.mk/node/95032> (Cyrillic)

- Kartov, Vladimir. „KPJ vo Makedonija i Španskata graganška vojna“. *Istorija* 1/1986, 109–117. Datum pristupa 28. 8. 2023. <https://www.zirm.mk/wp-content/uploads/2022/02/IST-1986.1.08.-Kartov-V.-KPJ-vo-Makedonija-i-Shpanskata-gragjanska-vojna.pdf> (Cyrillic)
- Miškovski, Trajko. „Od Madridskiot front. Na Makedoncite vo Amerika i Kanada“. Marxists Internet Archive. Maj 2010. Datum pristupa 28. 8. 2023. <https://www.marxists.org/makedonski/istorija/spanija/miskovski.htm>. (Cyrillic)
- Nyysönen, Heino. *The Presence of the Past in Politics: '1956' after 1956 in Hungary*. Jyväskylä: University of Jyväskylä, 1999. Datum pristupa 28. 8. 2023. https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/48189/SoPhi45_978-951-39-6489-4.pdf
- Saveski, Zdravko, Zdravko Stojkoski. *No pasaran: 80 godini od Španskata graganška vojna i revolucija*. Skopje: Levica, 2016. Datum pristupa 28. 8. 2023. [https://rizospastis.memoryoftheworld.org/Zoran%20Savieski/No%20pasaran!%20Uchiestvoto%20na%20bortsitie%20\(78\)/No%20pasaran!%20Uchiestvoto%20na%20bort%20-%20Zoran%20Savieski.pdf](https://rizospastis.memoryoftheworld.org/Zoran%20Savieski/No%20pasaran!%20Uchiestvoto%20na%20bortsitie%20(78)/No%20pasaran!%20Uchiestvoto%20na%20bort%20-%20Zoran%20Savieski.pdf). (Cyrillic)
- Tatarchev, Hristo. *Makedonskiya vpros, Blgariya, Balkanite i Obščnostta na Narodite*. Sofiya: Univ. Izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 1996. Datum pristupa 28. 8. 2023. <http://macedonia.kroraina.com/ht/index.html> (Cyrillic)
- *Vo internacionalnite brigadi na Španija*, prir. Pero Korobar, Božo Stefanovski. Skopje: Studentski zbor, 1989. (Cyrillic)

- Botev, Hristo. „Hadži Dimitar“. *Avlija*. Datum pristupa 28. 8. 2023. <https://www.avlija.me/prevodi/hristo-botev-hadzi-dimitar-s-bugarskog-preveo-sande-dodevski>
- „Naume Spasev Bandžo“. *Makedonska Nacija*, 23. 11. 2016. Datum pristupa 28. 8. 2023. <https://www.mn.mk/makedonski-legendi/12593>. (Cyrillic)
- „Sleden i progonuvan vo Makedonija, zaginal vo odbranata na Madrid – 122 godini od raganjeto na Gancho Hadži-Panzov“. *Republika*. Datum pristupa 28. 8. 2023. <https://republika.mk/vesti/makedonija/sleden-i-progonuvan-vo-makedonija-zaginal-vo-odbranata-na-madrid-122-godini-od-raganjeto-na-gancho-hadzi-panzov/> (Cyrillic)
- Toevski, Sveto. „Trajko Miškovski, makedonski deec: Nie, Makedoncite imame slavna istorija i ne se plašime od žrtvite, ni davaat sila za borba i pobeda!“. *Expres*, 5. 3. 2023. Datum pristupa 28. 8. 2023. <https://www.expres.mk/trajko-miškovski-makedonski-deec-nie-makedoncite-imame-slavna-istorija-i-ne-se-plashime-od-zhrtvite-ni-davaat-sila-za-borba-i-pobeda/> (Cyrillic)
- „Živko Angelušev“. *Makedonska Nacija*, 24. 3. 2021. Datum pristupa 28. 8. 2023. <https://www.mn.mk/makedonski-legendi/19503>. (Cyrillic)

SUMMARY

NATIONALISM VERSUS SOCIALISM: THE POLITICS OF REMEMBERING THE MACEDONIAN SPANISH FIGHTERS

ABSTRACT: The paper analyzes the nationalist narrative about Spanish fighters from Macedonia. The analysis of this question is important not only from the point of view of the historical memory of the Spanish fighters from Macedonia, but also as an example of the methods used by nationalists when they turn history into a political tool for the present. The nationalist narrative tries to portray the Spanish fighters primarily as Macedonian national workers. The paper analyzes the means used for this, as well as the characteristics of the responses opposing this instrumentalization of Spanish fighters for nationalist purposes.

KEY WORDS: Spanish Civil War, North Macedonia, nationalism, politics of memory, narrative

The nationalist narrative tends to elevate the nation to the subject of history, and views its members, in the past and today, through the lens of their contribution to the nation. In this sense, the narrative about the Macedonian Spanish fighters was also intoned in North Macedonia. Although it is paradoxical to value internationalists and communists positively and at the same time have a negative opinion about internationalism and communism, this obstacle is overcome by highlighting the national motivation of the Spanish fighters and presenting them as Macedonian national agents. The existence of national motivation among Macedonian Spanish fighters is indisputable, at least among a certain number of them. But this motivation was neither unique nor main, nor did it have the characteristics attributed to it by nationalists. In the fight to defend the memory of Spanish fighters from nationalist pretensions, it should be emphasized that: the departure of Macedonian fighters to Spain was primarily motivated by ideological reasons; their ideological commitment cannot be treated as secondary information from their biography; the personality of Spanish fighters cannot be reduced to their ethnicity. Since both content creators and their consumers who are influenced by nationalism tend to ignore even the most successful arguments in defense of Spanish fighters and continue to offer/demand content that will support a

nationalist worldview, it is necessary to fight against nationalism itself. That fight not only allows the memory of the Spanish fighters to remain worthy, but it makes their admirers worthy of them.